

KNYGA, IEŠKANTI ATSAKymo, KODĖL VERTA SKAITYTI SKAITMENINIAIS LAIKAIS

Asta Urbanavičiūtė-Globienė

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto
Knygotyros, mediotyros ir leidybos tyrimų katedra
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva
El. paštas asta.urbanaviciute@leidykla.vu.lt

KOVAČ, MIHA. *SKAITYTI KAIP MATYTI. 10 PRIEŽASČIŲ SKAITYTI SKAITMENINIAIS LAIKAIS*. IŠ SLOVĖNŲ KALBOS VERTĖ KRISTINA TAMULEVIČIŪTĖ. VILNIUS: VILNIAUS UNIVERSITETO LEIDYKLA, 2021. 151 P. ISBN 978-609-07-0653-4.

Liublianos (Slovėnija) universiteto profesoriaus dr. Mihos Kovačo knyga *Skaityti kaip matyti. 10 priežasčių skaityti knygas skaitmeniniais laikais* vos pasirodžiusi savo šalyje iš karto pateko į skaitomiausiųjų sąrašus. Vilniaus universiteto leidykla ją išleido knygų serijoje „Vilniaus universitetas visiems“¹. Autoriaus asmenine patirtimi ir santykiu su skaitymu grindžiama knyga nėra mokslinis veikalas. Vis dėlto, kaip pats autorius prisipažįsta, visi teiginiai suformuluoti pagal mokslinių tyrimų rezultatus, tik parašyti lengvu, žaismingu, visiems prieinamu stiliumi. „Šiek tiek perdėdami galime pasakyti, kad auto-

- 1 „Vilniaus universitetas visiems“ – tai Vilniaus universiteto leidyklos mokslo sklaidos knygų serija, skirta plačiam skaitytojų ratui. Universiteto mokslininkai, ekspertai, savo srities profesionalai rašo aktualiomis temomis apie įvairias gyvenimo sritis: politiką, išskirtines asmenybes, sveikatą, augintinius. Šios serijos knygos parašytos lengvu stiliumi ir tai jas daro patrauklias ne tik akademinėi visuomenei, bet ir visai plačiajai visuomenei, vyresniųjų klasių moksleiviams, studentams, visiems, pasigendantiems išsamų, mokslu ir faktais grįstų žinių įvairiomis temomis.

Received: 2022 03 15

Copyright © 2022 Asta Urbanavičiūtė-Globienė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access journal distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

rius buvo perėmęs nedėkingą skaitymo ir leidybos tyrimų vertimo iš mokslinės kalbos į nemokslinę vertėjo vaidmenį, todėl knygelėje supaprastinimų išvengti nepavyko.“² Iš tiesų knyga tarsi skaitoma vienu prisėdimu, mėgaujantis šmaikščiu, kiek saviironišku autoriaus stiliumi, stebint nuotraukose užfiksuotas asmeninio gyvenimo akimirkas, kur vietos randa ir artimi M. Kovačo žmonės, ir linksmos iliustracijos, ir net personažiškas katinas Rezka (recenzijos autorė pažįsta tik du mokslininkus, kurie savo knygose nevensia dėti augintinių nuotraukų, vienas iš jų – Miha). Taigi knyga skirta ne tik akademinėi auditorijai – ją drąsiai gali skaityti visa plačioji visuomenė, studentai, vyresniųjų klasių moks-

leiviai (jei pavyks pakelti akis nuo išmaniųjų telefonų). O tiems skaitytojams, kurie domisi leidybos, skaitymo tematika ir knygoje pasiges akademinį tekstų, autorius pateikia išsamų ir solidų beveik septynių puslapių mokslinių šaltinių sąrašą³.

Išskirtinio dėmesio turėtų sulaukti ir šios knygos struktūra. Savitas struktūravimas – vienas svarbiausių ir labiausiai viliojančių kiekvieno teksto bruožų. Šios knygos visumos pateikimas tarsi „kapotais gabalais“ lemia semantines prasmes ir iš pirmo žvilgsnio kiek atskirus tekstus vienija į darnią visumą. Knyga tarsi primena spalvotą populiarių žurnalų – daug nuotraukų, citatų, skirtingais šriftais parašytų pastraipų. Jungiančiąja šios struktūros grandimi vėlgi tampa šmaikščiai draugiškas stilius, kuriuo kreipiamasi į skaitytoją. Stilius leidinyje aktualizuojamas ne tik kaip tam tikra gramatinė struktūra, bet ir kaip savotiškas priartėjimas prie skaitytojo, ribos tarp *čia* (autorius) ir *ten* (skaitytojas) panaikinimas.

2 KOVAČ, Miha. *Skaityti kaip matyti. 10 priežasčių skaityti knygas skaitmeniniais laikais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2021, p. 145.

3 Ten pat.

Knygoje rasime ir įdomių faktų (ar žinojote, kiek truko nepertraukiamas ilgiausias skaitymas balsu? O kada buvo pristatytas pirmasis mobilusis telefonas?), ir šiuolaikinių skaitytojų sudarytą geriausių XVIII ir XIX knygų sąrašą, ir paaiškinimų, kokį gebėjimą lavina tekstų mokymasis atmintinai. O nekantriausiems skaitytojams arba tiems, kurie „įpratę knygas tik perversti“ (p. 20), kiekvieno skyrelio pabaigoje pateikiama „Minutė skaitykloje“ – trumpa viso skyriaus santrauka.

Bet grįžkime prie pagrindinės knygoje keliamos problemos: ar skaitmeniais laikais popierinių knygų skaitymas dar turi prasmės? Regis, klausimas, į kurį vargu ar bus prieitas vienintelis atsakymas. O gal kaip tik jis jau iš anksto pasmerktas būti aiškus? M. Kovačas, išskirdamas 10 priežasčių, mėgina pagrįsti, kodėl skaityti yra svarbu. Lieka dar vienas klausimas: ar skaitytojas juo patikės. Vis dėlto kalbėjimas toks įtaigus, kad susidaro įspūdis, jog galėtų būti pateikta ir pagrįsta dar bent dešimt priežasčių skaityti. O tai jau inspiruoja ir atsakymą į pagrindinį, skaitymo prasmės, klausimą.

Pirmoji priežastis: jei gerai moki skaityti, daugiau matai ir girdi. Autoriaus teigimu, išmokti skaityti knygas reikalauja pastangų, o tai – viena iš priežasčių, dėl kurių kai kurie žmonės nesidomi skaitymu. Kita vertus, tas sunkumas gali būti ir paskata skaityti: „Dažnai skaitydami, automatizuojame darbinę atmintį, ir kuo labiau ši atmintis automatizuojama, tuo lengviau skaitome ir daugiau atminties galime panaudoti supratimui to, ką skaitome“ (p. 29).

Čia pat autorius kelia provokacinį klausimą: ar šiam tikslui tikrai reikalingos knygos? Juk galime *treniruotis* naršydami išmanųjį telefoną, rašydami ir skaitydami žinutes socialiniuose tinkluose. Ir pats atsako į klausimą: ne, šių dalykų nepakanka, nes, norėdami tapti įgudusiais skaitytojais, turime išsiugdyti gausų žodyną, o tai padaryti geriausiai padeda knygos.

Vis dėlto ir skaitymas, ir rašymas yra civilizacijos pagrindai, kuriais yra perduodamos žinios ir informacija. M. Kovačas juos sulygina su kasdieniais dalykais – maisto ruošimu, važinėjimu dviračiu, be kurių daugelis tiesiog neįsivaizduojame savo gyvenimo. Vadinasi, taip pat negalima gyventi ir be skaitymo.

Antroji priežastis: skaitydamas sužinai daugiau žodžių, todėl gali mąstyti apie daugiau dalykų. Šiame skyriuje autorius akcentuoja įdėmiojo (arba atidžiojo) skaitymo svarbą, o tada, darydamas trumpą ekskursą į istorinę patirtį, išskiria dar keletą skaitymo būdų: kontroliuojamąjį intensyvųjį skaitymą; nekontroliuojamą ekstensyvųjį skaitymą ir permetimą akimis (angl. „skimming“). Skaitant tekstus, kuriuose galima rasti naujų žodžių, netikėtų žodžių junginių ar ryšių, žodynas turtinamas ir plečiamas. O tai yra būtina kūrybinio mąstymo sąlyga. Kaip tik tokį skaitymo būdą autorius vadina įdėmiuoju. Vis dėlto, nors

ir pripažindamas jo svarbą, patvirtina: tai nėra vienintelis geras būdas skaityti, mat visi mes esame skirtingi, skaitome įvairiais būdais. Ir nė vienas iš jų nėra tik geras arba tik blogas – turi ir pranašumų, ir trūkumų.

M. Kovačas šiame skyriuje primena, kaip istorijos tėkmėje kito skaitymo įpročiai. Pavyzdžiui, senaisiais laikais buvo svarbus skaitymas balsu: garsiai buvo skaitoma Antikos laikais, nes mokačiąjų tai daryti buvo mažuma. Viduramžiais vienuolynuose garsiai skaitytas Šventasis Raštas. Dar palyginti neseniai ir mūsų šalyje žmonės susirinkdavo vakarais ir klausydavo, kaip garsiai skaito mokantysis tai daryti (žinome, nedaug tokių buvo). Taip gimė skaitymas, pavadintas kontroliuojamuoju intensyviuoju – kai tas pats tekstas skaitytas daug kartų, dažniausiai dėl riboto tekstų kiekio. Toks skaitymas, nors ir naudingas (skaityti bet kuriuo atveju yra geriau nei neskaityti), turi ir trūkumų, klausytojai negali individualiai kontroliuoti skaitymo greičio, sustoti ir ko nors apmąstyti, grįžti į teksto pradžią ir pan. Visi šie išvardyti, atrodytų, savaime suprantami dalykai yra įmanomi tik tada, kai skaitome patys.

Pramoninės revoliucijos laikais, kai knygas buvo galima spausdinti greičiau ir didesniais kiekiais, žmonės ėmė skaityti patys, savo tempu, pagal savo pomėgius ir galimybes. „Skaitymas tapo ir pasilinksminimo būdu, ir socialinio mobilumo priemone, ir dirva perversmininkų mintims; be spaudos ir raštingumo plėtros Prancūzijos revoliucija nebūtų įvykusi“ (p. 40). Taip gimė nekontroliuojamas ekstensyvusis skaitymas.

Na, o skaitmeninės žiniasklaidos plėtra sukūrė tai, kas knygoje vadinama permetimu akimis – dėl nenusakomos informacijos gausos tekstas peržvelgiamas neįdėmiai, greitai, paliekant komentarą arba paspaudžiant mygtuką *patinka / nepatinka*. Bet netgi ir šio skaitymo būdo M. Kovačas kategoriškai neneigia. Jo įsitikinimu, jis pavojų kelia tik vieninteliu atveju: jei išstumia kitus, daugiau atidos, susikaupimo reikalaujančius skaitymo būdus. O ar išstumia, priklauso tik nuo mūsų, skaitančiųjų.

Trečioji priežastis: skaitydamas ilgesnius tekstus, spausdintus juos supranti geriau nei matydamas ekrane. Praėjusio dešimtmečio pabaigoje vartotojams pristatyta skaityklė „Kindle“ pranašavo liūdną likimą spausdintoms knygoms. Kaip, pavyzdžiui, televizija – radijui. Matome, nenutiko nei viena, nei kita. Gyvuoja ir televizija, ir radijas, o spausdintų knygų skaitymo klausimas lieka aktualus. Viena iš priežasčių, kodėl lengvi ekranai nenugalėjo sunkaus popieriaus – skaitomi spausdinti tekstai, ypač ilgesni, suprantami geriau, padaroma daugiau, gilesnių įžvalgų. Tokią išvadą autorius daro iš gausių savo paties ir kolegų tyrimų analizės. Įdomu ir tai, kad skaitytojo amžius sprendimui skaityti spausdintus ar skaitmeninius tekstus įtakos neturi. Yra galbūt net atvirkš-

čiai, nei tikėtumės: jaunesnioji karta mieliau renkasi ilgesnius tekstus skaityti spausdintus, o vyresnieji technologijų naujienas sutinka mieliau, su didesniu įkvėpimu. Įsijungia tas noras atrodyti jaunesniems – šmaikštauja M. Kovačas. Tačiau skaitymas išlieka visada.

Ketvirtoji priežastis: jei naudojiesi skaitmeninėmis technologijomis ir skaitai knygas, išmoksti mąstyti dviem skirtingais būdais. Išmaniai naudojantis technologijomis autoriui pavyko išgyventi Kinijoje, bet nepavyko perprasti „kinų širdžių ir sielos“ (p. 58). Pirmasis, išgyvenimo, žingsnis pavyko dėl to, kad skaitmeninės technologijos padeda greitai apdoroti daug informacijos ir susivokti svetimoje aplinkoje. Tačiau tiek nepakako perprasti kinų mąstysenos, jausenos, kitaip tariant, širdies ir sielos, nes tam reikia gilaus kultūrinio šalies pažinimo. Pasak autoriaus, tik skaitydami knygas galime išplėtoti tokį minties gylį, dėl kurio galėtume ne tik išlikti, bet ir pajauti. Išvada: reikia derinti technologinį raštingumą ir platų žodyną, kurį galima įgyti skaitant knygas. Šis dvigubas gebėjimas reikalingas, kad, padedami skaitmeninių galimybių, susivoktume svetimoje aplinkoje ir galėtume apdoroti daugiau informacijos. O skaitymas reikalingas tam, kad išmoktume sutelkti dėmesį, be to, „mus supantis pasaulis yra pernelyg sudėtingas ir pavojingas, kad leistume sau neskaityti“ (p. 62). Skaitykime.

Penktoji priežastis: skaitydamas grožinę literatūrą, lengviau supranti kitus žmones. Empatijos svarbos klausimas aktualus visoje knygoje – autorius nuolat akcentuoja: skaitydami laviname šį jausmą, jį išlavinę gebame gyventi kitaip, geriau, tikriau. Tačiau šiame skyriuje empatijos reikšmė analizuojama bene plačiausiai visoje knygoje. Šio gebėjimo reikia visur: bendraujant su kolegomis, auginant vaikus, netgi ginčijantis su kaimynu. Ir vėl čia svarbiu atspirties tašku tampa knygu, ypač grožinės literatūros, skaitymas. Jį autorius įvardija kaip vieną efektyviausių empatijos treniravimo būdų. Tiesa, panašios patirtys išgyvenamos ir žiūrint filmą ar žaidžiant sudėtingesnį kompiuterinį žaidimą, tačiau drauge šie patyrimai ir esmingai skiriasi. Pirmiausia tai yra laiko klausimas. „Vidutinis skaitytojas romaną „Ana Karenina“ perskaito maždaug per dvidešimt valandų (arba per tris savaites, jei skaito po valandą per dieną), o britų filmas, kuris 2012 metais buvo sukurtas pagal šią knygą, trunka geras dvi valandas“ (p. 71). Taigi skaitydami mes tarsi treniruojame savo pačių ir kitų jausmų supratimą. Ši treniruotė yra gerokai ilgesnė, nei būtų per ekraną, vadinasi, paveikesnė, duodanti geresnių rezultatų.

Šeštoji priežastis: skaitančioje aplinkoje užaugusiems vaikams gyvenime geriau sekasi. M. Kovačas iš karto užbėga už akių ieškantiems lengvų sprendimų ir akcentuoja: nepakanka namie tik turėti didelę biblioteką, kad gyvenimas

savaime būtų nulemtas būti sėkmingas. Jei knygos tik stovės lentynose, iš jų nebus jokios naudos. *Jas reikia skaityti*. Be abejo, vaikų, o jie kada nors taps suaugusiaisiais ir turės savų vaikų, skaitymo įpročius labiausiai formuoja šeimos tradicijos. „Skaitydami vaikams, padedame jiems plėsti ir gilinti žodyną bei mokytis sutelkti dėmesį; taip su jais įžengiame į skirtingus pasaulius ir likimus, padedame pamatyti ir suprasti pasaulį kitų akimis“ (p. 82). Autorius pateikia ir ne visai džiuginančios statistikos: pavyzdžiui, Norvegijoje vaikams namuose skaito du trečdaliai šeimų, o Lietuvoje ir jo gimtojoje Slovėnijoje – vos trečdalis. Maža to, 2014–2018 metais Norvegijoje šeimų, kuriose vaikams dažnai skaitoma namuose, skaičius keliais procentais padidėjo, o Lietuvoje ir Slovėnijoje – keliais procentais sumažėjo. Vis dėlto skaitydami vaikams ir leisdami jiems matyti, kaip skaitome patys, padedame jiems užaugti mėstančiomis, jaučiančiomis, empatiškomis asmenybėmis. Vėl skaitymas laimi prieš neskaitymą.

Septintoji priežastis: tarp skaitančiųjų yra daugiau patenkintų bei kūrybingų žmonių nei tarp neskaitančiųjų. Nūdienos pasaulyje tyrimų atliekama daug ir pačių įvairiausių – nuo pasaulį keičiančių eksperimentų iki laimės pojūčio matavimų. Pastaraisiais metais labiausiai įvertinti du žmonių pasitenkinimą ir kūrybiškumą matuojantys tyrimai: Pasaulinė intelektinės nuosavybės organizacija (PINO) rengia pasaulinį inovacijų indeksą, JAV Gallupo institutas mato, ar skirtingų šalių gyventojai yra patenkinti savo gyvenimu. Apibendrinę šių tyrimų rezultatus M. Kovačas daro išvadą: be skaitymo čia irgi nebus apsieita. Daugeliu atvejų šalims galima pritaikyti tokių patį pastebėjimą, kaip ir žmonėms – gerais skaitymo įpročiais pasižyminčios šalys dažniausiai yra turtingesnės, inovatyvesnės ir laimingesnės už tas, kuriose skaitoma mažai. Ir čia pat pateikia lentelę, iš kurios matyti: tarp išsivysčiusių šalių, kurių gyventojai turi didžiausias namų bibliotekas, Lietuva užima 20 vietą. Slovėnija – 25-ta. Pagal laimės rodiklį esame 42-i, slovėnai – 44-i. Galime didžiulius, kad aplenkėme Japoniją – ne inovacijų, bet laimės pojūčio ir skaitymo srityse. Ir dar kartą padaryti išvadą: skaitymo įpročiai ir pasitenkinimas gyvenimu yra susiję.

Aštuntoji priežastis: skaitymas yra darbas, sėkmės atveju virstantis malonumu. Kaip ir beveik kiekvieną knygos skyrių, taip ir šį autorius pradeda savo asmenine patirtimi: kas rytą jis nubėgantis apie aštuonis kilometrus. Ir jam tai teikia malonumą, tai – tarsi rytinė meditacija. Tačiau taip buvę ne visada. Tik pradėjęs bėgioti manė mirsiąs, taip sunku buvę. Ir reikėję pastangų, kad situacija pasikeistų. Ji pasikeitė – dabar, šešiasdešimties, jis jaučiasi geresnės formos nei būdamas keturiasdešimties.

Panaši situacija yra ir su skaitymu: reikia pastangų, drąsos, o tada ateina skaitymo malonumas. Kodėl drąsos? Nes „skaityti knygas – reiškia patirtį, kuri

neatitinka mūsų laikų dvasios: nuraminti kūną ir sielą bei pasitraukti nuo visur esančių ekranų“ (p. 101). Ir dar kartais tai tampa iššūkiu susidurti su pačiu savimi: nes knyga priverčia abejoti savo požiūriu, vertybėmis, į paviršių iškelia nepatogius dalykus. Kitaip tariant, tas susitikimas su pačiu savimi nebūtinai yra lengvas. Autorius pripažįsta, kad būtent tokios skaitymo dilemos yra prasmingos. „Bent jau man tokiose kūrybinėse skaitymo destrukcijose slypi gyvenimo prasmė: jos padeda rasti įsisenėjusių problemų sprendimų ir iš naujo apsvarstyti santykius, kurie dar vakar atrodė mirę. Tai – galimybė pabėgti nuo kasdienės rutinos ir pajusti, kad stoviu planetos širdyje“ (p. 103). Taigi skaityti reikia pastangų, tačiau tos pastangos suteikia malonumą išmokti mąstyti. Dar vienas teiginys dėl skaitymo naudos įrodytas.

Devintoji priežastis: skaitymas užsienio kalba yra langas į pasaulį, pro kurį matai ir namus. Ir lietuviai, ir slovenai – mažos tautos, tačiau turinčios savas unikalias kalbas. Kalba, su kuria gyvename nuo kūdikystės, lengviausia išreikšti mintis ir jausmus. Tai – mūsų kultūros, identiteto dalis. Autorius pabrėžia, kad mažosioms Europos kalboms – lietuvių, slovenų, kroatų, latvių, estų, danų, suomių – šiuo metu sekasi ypač gerai. Jos yra vienos iš oficialių Europos Sąjungos kalbų, todėl vartojamos ir tarptautiniais kanalais. Vis dėlto didžioji dalis pasaulinės mokslinės, kultūrinės ir populiariosios kultūros produkcijos kuriama anglų kalba, tad kyla aktualus ir opus klausimas: ar gali būti, kad kurios nors kalbos taps netinkamos pokalbiams apie mokslą, kultūrą, ekonominius procesus? Atsakymas paprastas: ar toks požiūris į mažas kalbas įsitvirtins, priklausys nuo tomis kalbomis kalbančiųjų vertybių. Gimtoji kalba – mūsų savastis, tačiau „kai, be gimtosios kalbos, išmokstame dar vieną, dvi ar tris užsienio kalbas, šios kognityvinės pastangos atveria mums langus į nepažintus žodžių ir minčių pasaulius“ (p. 112). Kuo daugiau kalbų moki, tuo daugiau galimybių ir naujų pasaulių atsiveria, „dvikalbiai ar daugiau kalbų mokantys žmonės supranta daugiau už tuos, kurie skaito tik viena kalba“ (p. 113). Tačiau esminis akcentas išlieka: tik gerai mokėdami savo kalbą, galime mokytis kitų. Sava kalba kalbėdami, klausydami ir skaitydami pasakome daugiau, empatiškiau, giliau.

Dešimtoji priežastis: skaitydamas knygas, išmoksti mąstyti savo galva. Dirbtinis intelektas gali daug, bet jis niekada neuokaus, nejaus ir bent kol kas nepakeis analitinio ir kūrybinio mąstymo. Todėl, norėdami tapti protingesni už algoritmus, privalėsime turėti nemažai žinių, socialinį ir ekonominį intelektą. Tačiau mintys neateina savaime. Ir čia vėl mums į pagalbą ateina knygos ir empatija, o skaitymas, pasak autoriaus, ir yra naudingas kaip būdas treniruoti bei lavinti mąstymą bei empatiją. „Knygų skaitymo prasmė – ne surinkti pakankamą duomenų ir (arba) pasakojimų skaičių, bet, visų pirma, lavinti savybes,

kurios mums padeda išvengti klaidų ir neleidžia internetui atspindėti mūsų kvailybės. Išmokti, kaip kadaise buvo sakoma, mąstyti savo galva“ (p. 138). Tai nėra lengva užduotis, nes primena plaukimą prieš srovę ir savotišką kovą su greitu skaitymu ekrane ir mechanišku mygtuko *patinka* spaudimu. Kokia išvada? Plaukimas prieš srovę, arba skaitymas, lavina analitinį mąstymą, stiprina empatiją, mažina kultūrinį nestabilumą. Skaityti verta.

Išgyvensime. Tokiu žodžiu M. Kovačas pabaigia savo knygą. Jo 10 priešasčių skaityti knygas atrodo tarsi teoremos su išsamiais įrodymais. Arba aksiomos, kurių, regis, net įrodinėti nereikia. Iš pirmo žvilgsnio lengva, paprasta, spalvinga, bet kartu ir gili, įtaigi knyga, kurios kiekvienas žodis alsuote alsuoja: išgyvensime, jei mąstysime, jei būsimė empatiški, jei skaitysime. Jei mokėsimė *perskaityti*. Nes, būkime šmaikštūs kaip ir autorius, „tik įgudęs skaitytojas supras skirtumą tarp nenuspėjamos Šredingerio katės ir labiau nuspėjamo Kovačo katino“ (p. 134).

* * *

Beveik prieš 10 metų, ruošdamasi pirmajai savo paskaitai universitete leidybos studentams, šios recenzijos autorė buvo parengusi ilgą ir, kaip manė, labai įtikinamą kalbą, kodėl verta skaityti spausdintas knygas. Tačiau jau po kelių paskaitos minučių suprato, kad kalbos neprireiks – jaunimas skaito knygas ir be įtikinėjimų. O tiems, kurie neskaito, jokios paskaitos nepadės. Gerai, kad tąsyk auditorijoje tokių nebuvo. Jei tikrai skaityti yra kaip matyti, jokiū būdu neverta laisva valia būti aklam.